

'La Sinagoga i su Bet Midrash': עיון במרכיב העברי בספרדית היהודית הכתובה בסביבה לשונית עברית ישראלית חדשה*

מיכל הלד

לאורה שורצולד בתודה ובהערכה על שפתחה
שערי אורה והאירה את דרכם של העוסקים
בחקר הספרדית היהודית והמרכיב העברי שבה.

מבוא

המרכיב העברי זכה לתשומת לב רבה במחקר בכלל, ובמחקרה של בעלת היוכל
בפרט, כאחד מקווי השיתוף המייחדים לחטיבה לשונית אחת את לשונות היהודים
השונות שהוא משוקע ומשובץ בהן. כך מסכמת אורה שורצולד את ההבדל המהותי
בין מצב של לשונות במגע לבין השימוש במרכיב העברי בלשונות היהודים:
"המשקע העברי מיוחד בכך שהוא טומן בחובו יסודות חברתיים-תרבותיים
המאפיינים באופן בלעדי את החברה היהודית. רוב היסודות האלו נשאבו מלשון
המקור לא דרך המגע הבלתי-אמצעי של שתי לשונות מדוברות, אלא דרך מקורות
כתובים, הנקראים בנסיבות מוגדרות למטרות דתיות בדרך כלל. השימוש בעברית
במשך מאות שנים היה שימוש עקיף. זו הייתה לשון שאותה מבינים, מצטטים,
קוראים ומקדשים בה, אבל היא לא הייתה בשימוש יום-יומי" (שורצולד, תשמ"ב,
עמ' 63). משה בר-אשר שרטט ארבעה קווים בלשניים המשותפים ללשונות היהודים
השונות ומאגדים אותן לחטיבה אחת, וקו נוסף שראוי לבחינה מדוקדקת – המפגש
בין לשונות היהודים ובין העברית החדשה. (בר-אשר, תשס"ג, עמ' 88).

במחקרי הקודם בחנתי את מערכת היחסים בין העברית החדשה לבין המרכיב
העברי בספרדית היהודית¹ כפי שהיא מתגלמת בישראל בזמננו בשיח הדיבור (הלד,
תשס"ט, עמ' 219-263; הלד, תשס"ח).² במאמר הנוכחי ארחיב את הדיון במפגש בין
הלשון היהודית לבין העברית החדשה לתחומה של הסה"י הכתובה. לשם כך אתרכו

* המאמר מבוסס על הרצאה בכינוס הבינלאומי השלישי של המרכז לחקר לשונות היהודים
וספרויותיהם, שנערך בירושלים בסיוון תשס"ח, יולי 2008.

¹ להלן ס"י; הסה"י.

² לאבחנה נוספת בין המרכיב העברי-ארמי המסורתי לבין המרכיב העברי הישראלי בס"י הדבורה
של ילידי ארץ ישראל ראו בונים (1988), עמ' 13-19, *24-27.

בלשון העיתונות שנכתבת כיום בישראל בשפה זו, אעמיד תמונה של המשקע העברי ואעלה שאלות עקרוניות לגבי האידאולוגיה הלשונית שניתן לחלץ מניתוח מאפייניו הלשוניים והתוכניים שיוצגו לפרטיהם.

מהעיון בחומר עולה שתמונת הזהות המשתקפת מן המרכיב העברי בסה"י המדוברת שונה מזו המאפיינת את אחותה הנכתבת כיום בישראל. בלשון המדוברת מופיעים, לצדם של רכיבים עבריים מסורתיים רבים, שפע רכיבים חדשים שחלחלו אליה מן הערוץ העברי הישראלי שהיא באה עמו במגע מתמיד. די להתבונן באופן אקראי בתחילתו של גלוסר המילים העבריות שרשמתי מפי מספרות עממיות דוברות ס"י בשלהי המאה העשרים: אבקת אפייה, אוהלים, אוכלוסייה, אוניברסיטה, אולפן, אחות (בבית חולים) ודומותיהן. לעומת זאת לשון העיתונות שנכתבת באותו זמן מתאפיינת בערוץ שאילה מסיבי מן העברית המסורתית, למרות שאיפת חלק מנותני הטון בה להתרחק מן הרובד המסורתי של הסה"י.

כמקרה מבחן מייצג את הסה"י הכתובה אתבונן בגיליון אחד של Aki Yerushalayim (כאן ירושלים)³ – הפרסום המשמעותי בעולם מבחינת היקפו ותכניו הרואה אור כיום כולו בס"י. כתב העת, בעריכתו של משה שאול, הופיע לראשונה ב-1979 כביטאון מדור הלאדינו של קול ישראל. כיום מופיעים מדי שנה שני גיליונות בני כמאה עמודים, ובהם מאמרים על התרבות היהודית הספרדית וחומרים ראשוניים כגון כתבי-יד ודפוסים נדירים. Aki Yerushalayim אף משמש במה ליוצרים בס"י המפרסמים בו שירים וסיפורים. ניתן לקרוא גם במהדורה מקוונת.⁴

חשוב לציין כי עורך כתב-העת שלפנינו הנהיג תעתיק לטיני של הסה"י, שאומץ על ידי חלק גדול מכותבי השפה בזמננו בישראל ובעולם. על הכתב כסמל זהות דתית-לאומית בהקשר היהודי הספרדי עמד בהרחבה דוד בוניס (בוניס, תשס"ה). בכתב-העת Aki Yerushalayim נעשה שימוש בתעתיק שמלבד שינויים אחדים הוא דומה מבחינות מסוימות לאנגלית המודרנית ומבחינות אחרות ללשונות רומאניות חדשות כגון צרפתית ונטול סממנים המאפיינים את הספרדית ו/או את לשונות הסביבה כמו התורכית ואחרות שהסה"י חייתה בקרבן לאחר גירוש ספרד בשנת רנ"ב (1492).

ב. המרכיב העברי בעיתונות הספרדית היהודית

הפעילות העיתונאית בס"י היא תופעה רחבת היקף ותפוצה שמסמנת את המעבר מספרות מסורתית-דתית לספרות חילונית בשפה זו בעיקר בתקופה שממחצית המאה

³ Aki Yerushalayim: Revista Kulturala Djudea-Espanyola, No. 81, Avril 2007

⁴ <http://www.aki-yerushalayim.co.il>

התשע-עשרה ועד מחצית המאה העשרים.⁵ אורה (רודריג) שורצולד עמדה על מאפייני המרכיב העברי שהשתלב בעיתונות הסה"י, והראתה כי אל הקורפוס העיתונאי חדרו בדרגות היתוך שונות מילים עבריות וארמיות רבות. מחקרה מתייחס לעיתונות הפוליטית, ההומוריסטית והציונית באימפריה העות'מאנית (בעיקר בסלוניקי ובקושטא) בראשית המאה העשרים (שורצולד תש"ן; שורצולד 1993). בקורפוס שבדקה תת-הסוגות העיתונאיות השונות נבדלו זו מזו מבחינת כמות המרכיב העברי (הגבוה ביותר בעיתונות ההיתולית), ודרכי היתוכו (היתוך קל ושמרני בעיתונות הציונית והפוליטית לעומת היתוך עמוק בעיתונות ההיתולית). שורצולד התמקדה בבדיקת חדירתן של מילים עבריות חדשות לעיתונות הציונית (שורצולד, תש"ן, עמ' 208). בדיון הנוכחי אבקש להמשיך את עיונה במרכיב העברי ולבחון את מאפייניו בעיתונות הסה"י הישראלית המאוחרת – זו שרואה אור בירושלים בהווה. כך מוגדרת הצהרת הכוונות של כתב-העת בפתח כל אחד מגיליונותיו:

La revista Aki Yerushalayim fue empesada a publicar en 1979, por la Emision Djudeo-espanyola de Kol Israel (Radio Israel), kon el buto de azer mijor konoser la kultura i el folklor de los sefaradis ansi ke sus istoria i sus estado aktual i tambien para estimular i ayudar a renovar, en la mizura del posible, la kreasion literaria i folklorika en ladino.

(כתב-העת אקי ירושלים החל להתפרסם ב-1979 על-ידי המחלקה הספרדית היהודית של קול ישראל [רדיו ישראל], במטרה לשפר את ההיכרות עם התרבות והפולקלור של הספרדים, כמו גם עם ההיסטוריה שלהם ועם מצבם בהווה, וכן במטרה לעודד ולחדש ככל האפשר את היצירה הספרותית והפולקלורית בלאדינו.)

לפנינו עיתון שפונה אל קהל דוברי ושוחרי השפה הסה"י בישראל, ובה בעת תופס את עצמו בזיקה ברורה לספרד המודרנית, לתרבותה ולמוסדותיה הרשמיים (בהמשך ההקדמה שלעיל מופיע מידע על פרסים מטעם רדיו ספרד ובית המלוכה הספרדי שכתב-העת ועורכו זכו בהם כהוקרה על פעילותם), ואת קוראי הספרדית הלא-יהודים כחלק מקהל היעד שלו. על רקע זה שאלת המרכיב העברי המאפיין את לשון Aki Yerushalayim מעניינת במיוחד, כפי שיודגם להלן.

⁵ לסקירה מקפת של העיתונות בס"י ראו גאון, תשכ"ה. לניתוח לשוני של העיתון הראשון בס"י, שערי מזרח שיצא לאור בשנת תר"ה בעריכת רפאל עוזיאל, ראו בוניס 1993 (על המרכיב העברייארמי בו, עמ' 16-19 שם).

ג. פילוח המרכיב העברי שנעשה בו שימוש ב־Aki Yerushalayim

אלדינה קינטנה הציגה את הנטייה הגוברת לרה־קסטלניזציה שחלה בסה"י הכתובה בישראל מאז קום המדינה והגיעה לשיאה בכתב־העת Aki Yerushalayim (קינטנה 1999). ממצאי עיונה רלוונטיים לתיאור המרכיב העברי בגיליון שלפנינו, שניכר בו הניסיון להמיר רכיבים עבריים מסורתיים ברכיבים ספרדיים לא־יהודיים. דוגמה לקסיקלית לתופעה זו היא השימוש שנעשה בגיליון במילה *sinagoga* שבולטת במיוחד במובחן מהנוהג המאפיין את הסה"י המסורתית והחדשה שמעדיפות על פניה בדרך כלל את המרכיב העברי קהל הנהגה *kal*. דוגמה זו אינה משקפת תופעה חדשה בסה"י, שכן המילה *sinagoga* מופיעה בטקסטים בס"י כבר במחצית השנייה של המאה ה־19 (לדוגמה בכתב־העת איל אינסטרומנטור, קונסטנטינופול 1888, עמ' 254) וייתכן מאוד שהיא שאולה מאיטלקית *sinagoga* או צרפתית *synagogue*. עם זאת סביר להניח שהשימוש בה בטקסט עיתונאי בן זמננו הפונה לקהל יעד דובר ספרדית מודרנית משקף נטייה של הכותבים לוותר על המילה העברית *kal* שאפיינה את לשונם יותר מ־*sinagoga* במאות השנים שלאחר גירוש ספרד ולשוב להשתמש במקבילתה התואמת את הספרדית דהיום. לכן מדויקת אבחנתה של קינטנה את תופעת הרה־קסטלניזציה, שמעידה על חזרה אל הספרדית ולא על קסטלניזציה בלבד.

נטייה זו, המהווה חלק ממגמה להשתמש ברכיבים ספרדיים לא יהודיים, מתבטאת בגיליון שבדקתי גם בביאורים שמרבים להופיע לאחר רכיבים עבריים או לפניהם. הקטע הבא מדגים את התופעה שמופיעה מספר פעמים באותו משפט, הלקוח מהמאמר שכתרתו Purim de nuestros padres (פורים של אבותינו):

La mitsva la mas emportante era la de dar purimlik a los evyonim (jeneralmente, djudios ke se avian emprovesido por diversas razones ma ke sus onor no les permetia de demandar sedaka), ansi ke a los aniyim (los proves).

(המצווה החשובה ביותר הייתה זו של מתן דמי פורים לאביונים [בדרך כלל יהודים שמסיבות שונות ירדו מנכסיהם אבל כבודם לא התיר להם לבקש צדקה] כמו גם לעניים [העניים]).

כפי שמבואר בקטע זה המילה *evyonim* אינה ניתנת לתרגום משום שהיא מציינת סוג מיוחד של עניים. לעומת זאת, את המילה *aniyim*, שניתן היה להסתפק בתרגומה לס"י כ־*los proves* בחר הכותב להשאיר בעבריותה בלויית התרגום. במקרה זה משקף הטקסט נאמנות לצורך בשימור אופיה היהודי של השפה, למרות ואולי בגלל העובדה שדיעתו בס"י של חלק מהותי מקהל היעד של כתב־העת נסמכת על תיווכה של הספרדית הקסטיליאנית.

באופן דומה מבאר הביטוי *ijos de konversos* את הביטוי *bene anusin*, הביטוי *Dia de fiesta* (יום חג) את הביטוי *Yom Tov*, המילה *Salvador* מבארת את המילה *Goel*

והמשפט *el Konsilio Relijiozo Supremo de los djudios* (המועצה העליונה של היהודים) מבאר את המילה *Sanhedrin*. בחינה בלשנית מדוקדקת של דוגמות אלה מעלה כי דיאה די פייסטה וסאלב'ד'ור שייכות ללקסיקון הלאדינו, כלומר לשון התרגומים המילוליים, ואי-אפשר לחושבן כשאלות מספרדית מודרנית אלא הן ככל הנראה חלק מהמסורת היהודית הספרדית שמקורה עוד מלפני הגירוש. המילה *Konsilio* מקורה באיטלקית *consiglio*, ה'ז' ב'Relijiozo' דומה לצרפתית, *Supremo* יכולה לשקף צרפתית ו/או איטלקית, ו'djudios' היא חלק מהלקסיקון הסה"י מלפני הגירוש. עם זאת, בהקשר של האידיאולוגיה הלשונית של *Aki Yerushalayim* ככתב-עת בן זמננו, שהוא עיקר ענייננו כאן, התופעה מעידה על נטייה לאמץ מבנים לשוניים השגורים בפי קהל יעד ספרדי מודרני שאינו יהודי ואינו מצוי במרכיב העברי המסורתי ולפנות אליו באמצעות ביטויים הנחשבים כיום לספרדיים (או בעלי זיקה ללשוניות רומאניות חדשות לא יהודיות אחרות).

בקטע הנדון בולט במיוחד ביאור המילה *mazal* באמצעות *suerte*, שמדגיש את תופעת ההתרחקות מהמרכיב העברי לאור שכיחותה של המילה העברית מזל בשימוש בסה"י בכל תקופותיה, דבר המעיד על כך שרוב קוראי כתב-העת אינם זקוקים לתרגומו, והבאתו כאן בביאור ספרדי מיועדת ככל הנראה עבור קוראי כתב-העת דוברי הקסטיליאנית.

העצמה של תופעת ביאור המרכיב העברי מתרחשת כאשר מופיע בגיליון ביאור כפול של רכיב עברי באותו משפט. זאת במאמר שבו מובאים ראשי התיבות ב"ה באותיות עבריות מרובעות, ואחריהם הביאור הבא: *inicialas de las palavrás ebreas: beezrat 'hashem – kon el ayuodo del Dio* (ראשי התיבות של המילים העבריות בעזרת השם – בעזרת האל).

דרגה מוחלטת פחות של דחיקת המרכיב העברי הם מצבי הביניים המשלבים רכיבים עבריים וספרדיים ומיוצגים בגיליון שלפנינו באמצעות ביטויים משלבי ספרדית ועברית כגון *Mundo Sefardi*, *un día de Shabat*, ו'el mez de Elul'. האם משמעות הדברים שבזמננו לשון העיתונות הסה"י הכתובה נוטה אל המרכיב ההיספני שבסה"י ומשתדלת למעט בשימוש ביסודות יהודיים מסורתיים? נראה שהמצב מורכב יותר, שהרי בחומר שלפנינו ניכרת גם דבקות בשימוש ברכיבים עבריים מסורתיים כאשר ההקשר מזמין זאת. יתר על כן, כמות היקרויותיו של המרכיב העברי המסורתי ב' *Aki Yerushalayim* רבה בהרבה מזו של המרכיב העברי החדש – נטייה בולטת גם בהשוואה לסה"י המדוברת שתיעדתי באותו זמן ומקום. להלן אביא כמה דוגמות שלאורן ניתן לפענח את מהות ומשמעות השימוש במרכיב העברי בגיליון *Aki Yerushalayim* שלפנינו.

ד. עיון בכותרות המאמרים

היקריותו המגוונות של המרכיב העברי בגיליון משקפות כמה תופעות. לפני שיפורטו ויוסברו, וכדי להתרשם מהחומר המשמש מצע לדיון, כדאי להתעכב על כותרות המאמרים המאכלסים את החוברת, מעין פנורמה בזעיר אנפין של השימוש במרכיב העברי. מפאת קוצר היריעה אציג רק כמה מהן.

הגיליון פותח במאמר *Anusim i Bene Anusim* (אנוסים ובני אנוסים), שכותרתו כולה עברית, למעט ו"ו החיבור הספרדית i הממוקמת במרכזה.⁶ בפסקת הפתיחה מוסיף הכותב ומסביר שיש להעדיף את הכינויים העבריים *anusim* ו-*bene anusim* על פני הכינוי *marranos*, מילת גנאי בספרדית מודרנית שאינה קיימת כלל בלשון הסה"י המסורתית. כותרת המאמר הבא היא *Los Sefaradis en Estados Unidos* (היהודים הספרדים בארצות-הברית). הרכיב העברי *Sefaradis* בולט בה על רקע המשפט בס"י, וגם הוא כקודמו מעיד על כך שביטויי זהות אתנית אינם ניתנים להמרה בחלופות היספניות, והם מזדקרים לעין הקורא בעברית.

הכותרת *El rabino Hayim Abulafia i la aliya de los djudios de Izmir a Tiveria* (הרב חיים אבולעפיה ועליית יהודי איזמיר לטבריה) המקדימה את המאמר השלישי מכילה שתי תופעות הקשורות במרכיב העברי והמאפיינות את הגיליון כולו. מחד גיסא השימוש ביסודות ספרדיים שמקורם עברי תוך הדגשת "ספרדיותם", והעדפתם על הביטויים המקבילים שנהגו בשימוש בספרדית היהודית המסורתית. למשל במקרה שבו נעשה שימוש במילה *rabino*, המופיעה בעיתונות בג'ודזמו מאמצע המאה ה-19 ומשקפת כנראה את האיטלקית, במשפט שנעדרת ממנו המילה חכם או רב. מאידך גיסא השימוש ברכיב העברי *aliya* שבסה"י המסורתית, כפי שמתעד דוד בונים, יוחד רק להוראת עלייה לתורה (בונים 1993, עמ' 365). לאור זאת ניתן לומר כי למרות שבהקשרו של המאמר הנוכחי המילה מציינת את עלייתם לארץ ישראל של יהודי איזמיר במאה ה-19 היא בכל זאת משקפת נטייה לשימוש ברכיבים עבריים שמידת מסורתיותם נמוכה. תופעה זו מתגברת בכותרת המאמר הבא בגיליון שלפנינו, שבה כלול הצירוף *Día de la Shoa* – תרגום בכואה של הביטוי יום השואה ונציגה המובהק של השאילה מן העברית הישראלית החדשה.⁷

⁶ יש הגורסים כי השימוש בצורת החיבור הספרדית הוא הקובע שמדובר כאן במשפט בס"י ולא בעברית. קשה לקבל טענה זו באופן מוחלט, שהרי בכל זאת רוב-רובו של המשפט הוא עברי. לכן לדעתי מדובר לכל היותר בשילוב של שתי הלשונות (אוצר מילים עברי הנתון במבנה ספרדי), עם נטייה לעברית שהרי משמעות המשפט תלויה בעיקר במילותיו העבריות ובלעדיהן אין ערך לצורת החיבור הספרדית.

⁷ המילה 'שואה' מוכרת בעולם כולו, ובעצם הפכה זה מכבר למונח בין-לאומי. לכן ניתן להטיל ספק בכך שהיא מעידה על מידת השימוש ברכיבים עבריים בכתב-העת שלפנינו. לעומת זאת, הצירוף 'דיאה די לה שואה' הוא בכואה של 'יום השואה' ואינו מונח שרווח כך במקומות אחרים ולכן ההתייחסות אליו כרכיב שחדר אל הסה"י מהעברית הישראלית החדשה.

מעניין לציין שהמילה העברית ספרד ונגזרותיה מופיעה פעמים מספר בכותרות המאמרים ומשקפת בגיווניה הן את תפיסת כתב־העת הן מבחינת התכנים הן מבחינת המאפיינים הלשוניים. בביטוי *Suenyos de Sefarad* (חלומות ספרד) היא משקפת את כמיהת היהודים הספרדים לספרד ממנה גורשו בימי־הביניים; בביטויים *Filatelia Sefardi* (בולאות יהודית ספרדית) ו־*Gastronomia Sefardi* (גסטרונומיה יהודית ספרדית) היא מייצגת את חיי היהודים הספרדים לאחר הגירוש; ואילו בביטוי *Casa Sefarad-Israel* (בית ספרד-ישראל) היא מעידה על הקשר בין ספרד וישראל בזמננו בנוגע לתרבות היהודית הספרדית.

ה. ניתוח דוגמות מייצגות של המרכיב העברי בגיליון

התופעות מעוררות העניין שעולות מהעיון במרכיב העברי בגיליון Aki Yerushalayim שלפנינו המחזיק 88 עמודים מפתיעות בכמותן (רשימת הרכיבים העבריים שמובאת בנספח למאמר זה מכילה, לבד משמות עצם, גם שמות אישים, דמויות מקראיות מקומות, ספרים ומוסדות; וביטויים עבריים). כשניגשתי למחקר הנחתי שאצטרך לעיין בכמה גיליונות של כתב־העת כדי ליצור בסיס איתן לדיון. לאחר שנוכחתי לדעת שקצרה יריעתו של מאמר זה אפילו לצורך הצגה וניתוח של התופעות שנתגלו בגיליון בודד, הבנתי שנכון יהיה להתייחס אליו כמקרה מבחן מייצג, ולכן אתמקד בו בבחינת מועט המחזיק את המרובה. כאמור, בניגוד למצב שתיעדתי בסה"י המדוברת באותה תקופה, הטקסט הכתוב שלפנינו מתאפיין במיעוט רכיבים עבריים ישראלים חדשים המשקפים את הוויית החיים הישראלים המובהקים ולכן אינם בני־המרה בביטויים ספרדיים. המשקע העברי המסורתי, לעומת זאת, תופס בו מקום רב. אביא כמה דוגמות לרכיבים עבריים מסורתיים וחדשים מתוך הגיליון.

ה. 1. anusim – רכיב עברי מסורתי

בוניס הראה כי השימוש בכינוי זה מתועד בסה"י החל מבמאה השש־עשרה (בוניס, 1993, עמ' 20 הערה 6). אף לביטוי שנגזר ממנו בגיליונו, *bene anusim*, יש נופך מסורתי הנובע מהגיית השווא הנע כתנועה כמקובל בסה"י המסורתית (תופעה שחוזרת ב־Aki Yerushalayim גם במילים כגון *perasha* ו־*sedaka*).

ה. 2. kabalistika / kabalistikas (קבלי / קבליים) – רכיב עברי מסורתי־חדש

מילים אלה מכילות רכיב עברי מסורתי עם סיומת מלשונות לטיניות מודרניות ומשקפות מנגנון התכה שמושפע הן מהעברית החדשה הן מהספרדית החדשה. אותה תופעה מתעצמת במילה *sebataista* שמשמעותה שבתאי (אדם שמחזיק בתורת השבתאות). בסה"י המסורתית (בוניס 1993, עמ' 20 הערה 6) נעשה שימוש רק בשם הפרטי שבתאי ובשמו של שבתאי צבי, ואילו כאן מופיעים התואר שבתאי ונגזרותיו

sabetaistas / sabetaistos כחלק ממנגנון השאילה המסורתית החדש המאפיין את לשון Aki Yerushalayim. כפי שרמוז לעיל, הסימות -יסטו/-יסטה מוכרת בצרפתית, באיטלקית ובספרדית. היא מתחילה להופיע בסוף בסיסים ממקור עברי בתחילת המאה ה-20 ונקלטה כנראה בעיקר מן הצרפתית (דוגמות רבות נוספות ראו אצל בונים 2005, עמ' 73-77).

ה.3 Bet Avot – רכיב עברי חדש

רכיב זה מעורר עניין ולו רק בשל ריבוי היקרויותיו בגיליון שלפנינו. בסה"י המסורתית רווח השימוש בצירוף מושב זקנים, למשל במשפט *azen pransos en el moshav zekenim* ('עורכים מסיבות במושב הזקנים') שתיעד בונים (בונים 1993, עמ' 291) ולא תועד השימוש בצירוף בית אבות. ואילו בכתב-העת Aki Yerushalayim של שנת 2007 נתון הביטוי בלבוש עברי חדש. אחד המאמרים בגיליון שלפנינו עוסק ב'בית אבות רקאנטי' ומרבה להזכירו בשמו. גם אם, בהיותו שם ספציפי, צירוף זה אינו מעיד על מידת השימוש ברכיבים עבריים בעיתון, הרי שהוא בכל זאת מהווה מעין תמרור המסמן את נוכחות הרובד העברי הישראלי בהקשר שהוא נתון בו. כך למשל במשפט *Los habitantes del Bet Avot son libres de eskojer i partisipar a las actividades sociales i kulturalas* ('תושבי בית האבות חופשיים לבחור ולהשתתף בפעילויות החברתיות והתרבותיות'), המשקף בסה"י את התקינות הפוליטית שמאפיינת את דוברי העברית הישראלית בימינו, שמעדיפים לשכן את הוריהם בבית אבות ולא במושב זקנים.

מבחינת ההגייה⁸ מעניין להשוות בין *bedahem* (בית החיים) שעבר שינוי משמעותי עם השתקעותו בסה"י המסורתית ושומר על צורתו המסורתית בכתב העת שרואה אור בזמננו, לבין *Bet Avot* הנהגה על דרך העברית הישראלית החדשה – לפנינו שתי צורות הגייה שונות של אותה מילה (בית אבות/ בית החיים) בגיליון אחד, כאשר השוני הפונולוגי מעיד על חיים וזהות יהודיים ספרדיים מורכבים בישראל בעת הזאת.

ה.4 El Male Rahamim – רכיב עברי מסורתי שחדר לסה"י דרך הוויית החיים החדשה

ביטוי זה, שמופיע במאמר על יום השואה, הוא מעניין משום שמבחינת מידת ותיקותו בעברית הוא ללא ספק רכיב עברי מסורתי. אולם היקרותו בטקסט בס"י

⁸ התעתיק הלטיני שנעשה בו שימוש ב־Aki Yerushalayim הוא פונטי בעיקרו, ועל פיו אתייחס מכאן ואילך לתופעות של הגייה. מפאת קוצר היריעה לא אוכל לדון לעומקם בגיווני ההגייה הבאים לידי ביטוי בגיליון בהקשר הרחב יותר של הגיית הסה"י – נושא שכבר נחקר (ראו למשל קרוז 1962 ובונים 1981) ויש לקוות שיוסיף וייחקר בהיבט הייחודי של לשון העיתונות הכתובה בזמננו.

אינה מובנת מאליה, שהרי תפילה אל מלא רחמים לזכרם של יחידים או קבוצות שנפטרו לא נהגה במסורת היהודית הספרדית בדורות הקודמים ולכן מבחינה זו ניתן לראות בו גם דוגמה לרכיב עברי מסורתי שחדר אל הסה"י מן העברית החדשה.⁹ לדברי אליעזר פאפו, חוקר הלאדינו ורבה של הקהילה הספרדית בסרייבו:

קטע התפילה "אל מלא רחמים" הוא חלק מהמסורת האשכנזית, והמקבילה הספרדית הקרובה לו ביותר היא ההשכבה. אלא שההשכבה הספרדית היא אינדיבידואלית והשואה היא אסון קולקטיבי. בהיעדר תגובה ליטורגית יהודית-ספרדית מסורתית לאסונות קולקטיביים, קטע התפילה "אל מלא רחמים" החל לאחר השואה לחדור גם לטקסי האזכרה היהודיים-הספרדיים. היום אין לדמיין את טקסי יום השואה בשאלוניקי או בסרייבו ללא "אל מלא רחמים", ולרוב, יהודי המקומות הללו מאמצים גם את המנגינה האשכנזית.

הביטוי *El Male Rahamin*, המשובץ בסה"י, הוא אפוא רכיב עברי אשכנזי מסורתי שדרך תרבות הנצחת השואה הישראלית החדשה חדר לתרבות היהודית-הספרדית לא רק בישראל אלא גם באזור הבלקן, וכנזה הוא משולב גם כרכיב עברי ב-Aki Yerushalayim.

ה. 5 פתגמים

בגיליונו משובצים בשלמותם הפתגמים העבריים *Meshane makom, meshane mazal* ו-*Yesh mamon, yesh kavod*. כמו כן משולבים בגיליון הפתגמים הבאים שהמרכיב העברי משולב בהם:

No emuna en goy, ni aflu en la fuesa (אין אמונה בגוי, אפילו לא בקבר); *El ke Arur* (מי שיש לו מזל טוב לא מאבדו לעולם); *buen mazal tyene, nunca no lo piedre Dame un granito de mazal, y* (ארור המן וברוך מרדכי);

⁹ כך מתוארת התפילה באתר האינטרנט הזמנה לפיוט (<http://www.piyut.org.il/textual/696.html>): תפילה לזיכרון קדושי השואה ולעילוי נשמתם הנאמרת בטקסי זיכרון ובתפילות ביום השואה (כ"ז בניסן), ביום הקדיש הכללי (י' בטבת), ובמנהג חלק מעדות אשכנז גם במסגרת טקסי 'זכור' הנערכים בתפילות יום הכיפורים, שביעי של פסח, שבועות ושמיני עצרת. נוסח התפילה משתנה לעתים מקהילה לקהילה, אך הנוסחים כולם מבוססים על המבנה היסודי של תפילת 'אל מלא רחמים' הראשונה שחברה ככל הנראה בפולין במאה השבע-עשרה לאחר פרעות ת"ח-ת"ט (1648-1649) על ידי ר' יום טוב ליפמאן הלוי העליר; נוסחים נוספים של תפילה זו הותאמו על ידי קהילות אשכנז לדורותיהן לא רק לזכר קדושי השואה, אלא אף לזכר קרובי משפחה שהלכו לעולמם, לזכר צדיקים שמתו על קדושת השם, לזכר חללי צה"ל, ועוד. יצוין כי מנהגי תפילה למנוחת נשמות הנפטרים התקיימו בתולדות ישראל אף זמן רב לפני פרעות ת"ח-ת"ט, ומתועדים לראשונה בספרות הגאונים (בבל, המאות השמינית עד העשירית).

Entre ; tirame a fondidas de la mar¹⁰ (תן לי גרגר מזל והשליכני למעמקי הים) ; Sol y ; (בין טבת לאדר סערה גדולה בים) ; Loke se dice ; (שמש וגשם ו[כבר] המשיח מגיע) ; El (מה שנאמר בשבת לא נעשה ביום ראשון) ; El dinero de Eha y de Mi Kamoha no trae *beraha* (אין ברכה בשכר עבודה שנעשתה בפורים או כתשעה באב) ; El *Shabat Eha* el marido ensañado y la adafina quemada ; (בשבת איכה הבעל כועס והחמין נשרף) ; Entre *va-yishlah* y *be-shalah*, to do ah ; (בין [פרשת] וישלח ו[פרשת] בשלח הכול אח [מעורר אנוחות]) ; Cambio de lugar, ; (משנה מקום משנה מזל) ; *cambio de mazal* / Quien muda de lugar, muda de *mazal* ; Lo que quiere, lo ; (ברכה של זהב, ברכה של שמחה) ; Fal de oro, fal de *simha* *kasherea*, lo que no quiere, lo hamrea (את מה שהוא רוצה הוא מכשיר ואת מה שאינו רוצה הוא מחלל).

אורה שורצולד בחנה את הניבים והפתגמים המשולבים בסה"י ומכילים מרכיב עברי, והבחינה בין פתגמים השייכים לחיים היהודיים ולמסורת היהודית, לבין אלה שאינם שייכים לתחום הסמנטי הזה ושבהם למילים העבריות אין תפקיד מעבר לשימוש הרגיל בלשון (שורצולד 1992, עמ' 3). היא בדקה קורפוס מוקדם מזה המונח לפנינו כאן והראתה שרוב הדימויים שייכים לתחום המחשבה היהודית, נובעים מהמקורות היהודיים ומיוחדים לעולם היהודי. עם זאת, היא מצביעה על מקרים מעטים יחסית שבהם המילים העבריות הן בעלות תפקיד לשוני גרידא, ונועדו רק לציין מילה בניב או בצירוף. (שם, עמ' 8). ממצאיה תואמים גם את העולה מבדיקת קורפוס הפתגמים בגיליונו, שרובו נובע מן המקורות ומהמסורת היהודית ומיעוטו מתאפיין בשימוש ניטרלי ברכיבים העבריים (לדיון מורחב בחקר הפתגם בס"י ובלאדינו והמרכיב העברי שבו ראו אלכסנדר-פריזר 2004 ואלכסנדר-פריזר ובן-טולילה 2008).

גלית חזן-רוקם עמדה על תפקיד הפתגם בסיפור העם, והדגימה כיצד הוא משמש מפתח למורכבות עלילתית (חזן-רוקם, תשמ"ג). על רקע תובנה זו ניתן לומר שגם במארג השיח העיתונאי שנכתב בס"י בזמננו ממלא הפתגם תפקיד במארג השיח, בסמנו את נוכחות הרובד היהודי הספרדי המסורתי בהקשר שהוא נתון בתוכו. נטייה זו מעניינת במיוחד משום שהיא מנוגדת לעמדתו המוצהרת של עורך Aki Yerushalayim המעדיף להימנע מלהשתמש במרכיב עברי מסורתי, כפי שיוכרה להלן.

¹⁰ מכאן ואילך הפתגמים לקוחים ממאמר שעוסק בחכיתיה – הספרדית היהודית של צפון מרוקו, ולכן תעתיקם שונה מהתעתיק הנוהג בדרך כלל באותו גיליון.

ו. המוטיבציה לשימוש במרכיב העברי ב־Aki Yerushalayim ומשמעותה

בריאיון שקיימתי עמו לפני מספר שנים (הלד 1995, עמ' 80-88) העיד משה שאול שעל פי ניסיונו כעורך כתב־העת Aki Yerushalayim וכמנהל השידורים בס"י בקול ישראל – תפקיד שמילא באותה עת, הסה"י פונה כיום גם לקהל של דוברי ספרדית שאינם יהודים ומעוררת אצלם עניין רב. בשיחה נוספת לצורך המחקר הנוכחי הסביר שאול שכאשר הוא מתמודד עם החסך במסמנים ספרדיים יהודיים לתיאור מסומנים שמאפיינים את המציאות בעידן המודרני ולא היו קיימים בחיים בדורות הקודמים נטייתו היא להעדיף מילים מן הספרדית או מלשונות הנובעות מהלטינית כמו הצרפתית על פני חלופותיהן העבריות (מסורתיות וחדשות כאחד) או התורכיות (אלה המשקפות את המגע בין הלשון הסה"י המסורתית לבין ההווה הלשונית של האימפריה העות'מאנית שבקרבה התפתחה מאות בשנים). זאת למעט מקרים שבהם המילה המקובלת בספרדית זרה במידה רבה לסה"י, ורק בהם תועדף מקבילתה התורכית שנהוגה בשימוש בס"י.

לאור גישה זו ניתן להבין מדוע בניגוד ללשון הסה"י המדוברת, שמתאפיינת בערוצי שאילה טבעיים הן מהעברית החדשה הן מהעברית המסורתית,¹¹ הסה"י הכתובה באותו זמן ומקום נוטה להימנע משימוש כזה במרכיב העברי. ביטויים כגון 'חזרו אין תשובה' (חזר בתשובה, שבו נטיית הפועל העברי נעשית על דרך הספרדית), במובחן מהביטוי 'טורנו אין תשובה' שנפוץ מאוד בסה"י מתחילתה ומושתת על המרכיב העברי המסורתי תשובה והביטוי הישראלי 'חזרה בתשובה' שתיעדתי וניתחתי בלשונה של דוברת ס"י בירושלים (הלד תשס"ט, עמ' 361-362), לא מצאתי בין דפי כתב־העת שרואה אור בעירה.

נלווה לתופעה זו גם השימוש בכתיב הלטיני ש־Aki Yerushalayim שימש גורם מכריע בהפיכתו למקובל על רוב הכותבים ספרדית יהודית כיום, שהמירו בו את תעתיק הרש"י המסורתי שבו נכתבה לשונם דורות רבים.

למרות הצהרת הכוונות המודעת של עורך כתב־העת, ב־Aki Yerushalayim בולט השימוש המסיבי דווקא במרכיב עברי מסורתי. גם מבחינה אורתוגרפית חל שינוי מסוים בכתב־העת החל משנת 1999, אז נוסף לו (בגיליון מספר 61) שער באותיות רש"י והחלו להופיע בו תכנים מסורתיים בתעתיק המסורתי, מלווים בגרסה בתעתיק לטיני ובדברי הסבר.

כיצד ניתן לפענח שניות זו – עדיפות למילים מסורתיות מן המרכיב ההיספני של הסה"י מחד גיסא ובדבקות במרכיב העברי המסורתי מאידך גיסא? אין ספק שהדבר

¹¹ יש הטוענים כי מילים מסורתיות ממקור עברי שהשתקעו בלשון היהודית הדבורה אינן שאילות אלא חלק אינטגרלי ממנה. לדעתי, במצב של לשונות במגע גם מילים משוקעות היטב, שמתנהגות כחלק משפת היעד, עודן בבחינת רכיבים המגיעים אליה משפה אחרת. לכן אני מזהה בחומר שלפנינו ערוץ שאילה מהעברית המסורתית.

נובע בין היתר מההבדל בין לשון מדוברת ללשון כתובה, ובהקשר זה ראויים להתייחסות דבריה של אורה שורצולד שהציגה את המרכיב העברי בסה"י כתלוי ז'אנר. לפנינו סוגה כתובה, שלמרות היותה עיתונאית היא מעוגנת בתרבות היהודית הספרדית הכתובה לדורותיה עוד בטרם הופעת העיתונות, שבה המרכיב העברי המסורתי אינו כרחלופה גם כאשר הכותבים והעורך נוקטים באידיאולוגיה של פנייה לקהל יעד לא יהודי שאינו מצוי במרכיב העברי. ובמיוחד נכון הדבר באותם מאמרים בכתב-העת העוסקים בנושאים יהודיים ספרדיים מסורתיים.

במחקרי הקודם הראיתי כיצד המרכיב העברי הישראלי החדש עולה על בימת הסה"י המדוברת ומוצא את מקומו לצד המרכיב העברי המסורתי. ניתן לומר שהמילים העבריות הנוטות למסורתיות שתיעדתי בסה"י המדוברת הן מצבור של ידע, ואילו המילים העבריות הנוטות לחידוש הן אמצעי של תקשורת.¹² מכך נובע שלפנינו מצב חדש בתולדות לשונות היהודים: לשון יהודית בסביבה עברית ישראלית בת זמננו שמכילה בתוכה מילים עבריות הנוטות למסורתיות והנהוגות כמנהג המרכיב העברי המסורתי בלשונות היהודים, ולצדן מילים עבריות הנוטות לחידוש והמשקפות יחס של לשונות במגע בין הסה"י לעברית המדוברת בישראל. גם כשדובריה אינם משתמשים בה עוד כסממן זהות במובחן מלשונות הגויים בגולה, הסה"י הישראלית ממשיכה להתפתח בד בבד עם התפתחות העברית והיא כעת המקום שבו מתאפשרת ההשקה בין תרבותם המסורתית ההולכת ונעלמת של הדוברים אותה לבין תרבותם הישראלית.

במובחן מכך, הקורפוס הכתוב שלפנינו מתאפיין בנטייה להימנע משימוש במרכיב עברי חדש לצד שימוש רב במרכיב עברי מסורתי. ניתן להסיק מכך שהאידיאולוגיה הלשונית המאפיינת את הסה"י הכתובה שמשמשת בו עיקרה הימנעות ממצב של לשונות במגע בינה לבין העברית החדשה, אך בה בעת אין היא מסוגלת לוותר על משקע המרכיב העברי המסורתי שאין לו חלופה אצל כותביה. יוצא אפוא שהסה"י הכתובה כאן ועכשיו משקפת זהות מורכבת של קבוצה שפניה אל העולם הרחב, שבחלקו אינו יהודי, אך שורשיה נטועים בעולם היהודי המסורתי ואין היא יכולה להינתק ממנו.

זהות באשר היא מושתתת על מערכת מרובת פנים ורב-רובדית. על אחת כמה וכמה הדבר נכון במקרה של הזהות המשתקפת מבעד למצבן של לשונות היהודים בעידן שאנו מצויים בו. בדבר העורך של גיליון Aki Yerushalayim שלפנינו אין כמעט מרכיב עברי. העמדה האידיאולוגית שמשה שאל נוקט בקטע זה היא הימנעות משימוש ברכיביה הלא-ספרדיים (עבריים ואחרים) של לשונו והגבלתה לרבדים ההיספניים. שני רכיבים עבריים יוצאים מן הכלל כשהם משוקעים בקטע זה: *bedahemes* הוא רכיב עברי משוקע שעבר מעתק משמעות (השימוש בצירוף בית

¹² ההבחנה מבוססת על דברי שלמה מורג על המרכיב העברי בלשונות היהודים (ראו מורג, תשנ"ב).

החיים בהוראת בית קברות שגור בס"י), שינוי הגייה ושינוי מורפולוגי (היתוספה לו סיומת הריבוי הספרדית). התופעה הלשונית משקפת את תוכן הטקסט: הכותב אינו יכול להימנע מהשימוש ברכיב העברי לתיאור בתי העלמין בקהילות היהודיות הספרדיות שפרחו בעבר באימפריה העות'מאנית. הקשר זה גורם לו לנטוש את עמדתו האידיאולוגית ולהיאחז ברכיב העברי ככלי היחיד העומד לרשותו להבעת הנושא. הרכיב העברי *kales* גם הוא עבר שינוי משמעות (קהלים בהוראת בתי כנסת) ושינוי מורפולוגי זהה לקודמו.

העורך מתאר את ה: *kales i bedahemes ke estan abandonados, i medio ruinaados*, en las sivdades onde no ay mas komunidades djudias, o ay komunidades muy chikas [בתי הכנסת] ובתי החיים [בתי הקברות] הנטושים וההרוסים למחצה בערים שכבר אין בהן קהילות יהודיות, או שישנן קהילות קטנות מאוד). הרכיבים העבריים המשוקעים *kales* ו-*bedahemes* מייצגים את הזהות והתרבות היהודיות שלא ניתן לנתקן מהזירה הלשונית. תופעה זו מעניינת במיוחד לאור העובדה שבשיחה שקיימתי עמו לצורך מחקר זה, ומבלי שהזכרתי את המאמר הנדון, שאול הדגים את חדירתן לסה"י בת זמננו של מילים שלפי הבנתו הן ספרדיות לא-יהודיות כגון *sinagoga* או *simiterio*¹³ למרות שבעבר לא היה מקובל להשתמש בהן אלא ברכיבים העבריים המקבילים *kal* ו-*bedahayim* – נטייה שהוא עצמו לא דבק בה במאמר הנוכחי שהקשרו אינו מאפשר את קיומה.

ו. סיכום

כתב-העת *Aki Yerushalayim* נוצר בסביבה לשונית ותרבותית עברית-ישראלית חדשה, שבה הסה"י אינה משמשת עוד במישור החברתי הרחב כשפה שמתנהלים בה עניינים קהילתיים ותרבותיים. עבור דובריה, כותביה וקוראיה הסה"י משמשת כיום כלי ביטוי לערך אישי-נפשי, אף על פי שהרלוונטיות שלה למציאות החיים הגשמיים והתרבותיים בישראל הולכת ופוחתת. שפת כתב-העת היא עוגן משמעות אתני ולשוני, ולכן אין לפטור את שאלת מהות המשקע העברי שבו במסקנה חותכת, שהרי עצם הדינמיקה שמאפיינת אותו משקפת אידיאולוגיה לשונית מורכבת וזהות שמקיימת משא ומתן מתמיד עם עצמה.

מאמר זה מוקדש לעיון בטקסטים שמאופיינים בנדידה בין מצבי זהות שונים. גיליון מספר 81 של כתב-העת *Aki Yerushalayim*, שראה אור בשלהי המאה

¹³ למעשה, מילים אלה נכנסו לסה"י משפות רומאניות אחרות (לדוגמה הצורה הספרדית *cementerio* השונה מהצורה הצרפתית *cimetière* שהיא הדומה לזו שמובאת ב-*Aki Yerushalayim*). אולם לענייננו כאן פרשנות בלתי-מדויקת זו פחות משמעותית מעצם תפיסתו של הכותב, שמעידה על האידיאולוגיה הלשונית של כתב-העת בעריכתו המתאפיינת בשימוש ברכיבים שהוא תופס אותם כספרדיים.

העשרים, נע בין בית הכנסת ובית הקברות היהודיים המסורתיים המיוצגים בו על-ידי הרכיבים העבריים *kal* ו-*bedahem*, לבין אותם מוסדות המסומנים במילים הספרדיות בנות זמננו (*sinagoga, simiterio*) שמעידות על התרחקות מהמסורת היהודית או לכל הפחות על מחויבות פחותה כלפיה. באותו אופן מופיעים בגיליון, זה בצד זה, מילים וביטויים יהודיים מסורתיים וספרדיים מודרניים, כמו למשל הביטוי *La tierra de Israel* במובחן מ-*La tierra Santa* שמופיע בטקסטים בס"י החל מבמאה ה-16.

המאמר ביקש להעלות לתודעה את אופי הכתיבה העיתונאית העכשווית בס"י, שפונה בה-בעת אל קוראים יהודים ספרדים, השוחרים את לשון אבותיהם ותרבותה ואל קוראים שאינם בני הקהילה ודוברי לשונה, אך שולטים בספרדית היספאנית ומסוגלים, בזכות שליטתם זו ובזכות הכתב הלטיני, להבין טקסט המוגש להם בס"י. קוראים כאלה זקוקים לביאור מילים, מושגים וצירופים שאינם חלק מהלקסיקון ההיספאני, ואילו כותבי המאמרים ועורך *Aki Yerushalayim* מצדם מעוניינים ליידעם באותם מושגים וביטויים מן התרבות היהודית, שהרי זו מטרתו של כתב-העת העומד בבסיס המחקר.

האם תופעות אלה, יחד עם נטיות נוספות שהודגמו לעיל, כגון הנטייה להתרחק מהמרכיב העברי והחלטתו המודעת של עורך כתב-העת להעדיף מילים ממקור ספרדי או רומאני דומה על פני חלופותיהם העבריות לציון מושגים שלא קיימים בס"י, מעידות על כך שהסה"י הנכתבת בזמננו בישראל משקפת ויתור על חלק ממערך הזהות היהודית שאפיין אותה בעבר?

לדברי ההיסטוריון הצרפתי פייר נוֹכָה, "מרביתם כל כך לדבר על זיכרון, משום שאין עוד זיכרון. ההתעניינות במקומות שמתגבש בהם הזיכרון ומוצא בהם מקלט קשורה לרגע מעניין זה בתולדותינו. זהו רגע שבו הקרע מעורר עדיין די זיכרון כדי שתעלה שאלת גלגולו של הזיכרון בחומר. קיימים מחוזות זיכרון (*lieux de mémoire*) מפני שאין עוד סביבות זיכרון (*milieux de mémoire*)" (נורה, 1993, עמ' 6). האם בתי הכנסת ובתי העלמין המתגלמים במרכיב העברי בלשון היהודית ששרדה את היעלמותם הפיזית מונצחים בטריטוריה הלשונית שבה מוקמים מחוזות הזיכרון לאחר שסביבות הזיכרון נעלמו מן העולם? ימים יגידו.

לעת עתה נסתפק במסקנה שהלשון היהודית כאן ועכשיו נעה בין *sinagoga* לבין *Bet Midrash*, כפי שמעיד הציטוט שבכותרת המאמר. תנועה זו מתגוננת בגילוייה הכתובים והדבורים, אך מהותה אחת: ניסיון לעצב זהות לשונית ותרבותית המושתתת על המאגר התת-קרקעי של הלשון היהודית המסורתית והמרכיב העברי שבה, תוך פתיחות הן כלפי העולם העברי הישראלי החדש הן כלפי העולם הלא יהודי שמציבים לה בזמננו ובמקומותינו אתגרים מורכבים.

מראי מקום

- אלכסנדר-פריזר, ת' (תשס"ד). מילים משביעות מלחם: לחקר הפתגם הספרדי-היהודי, ירושלים: מכון בן צבי ובאר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן-גוריון.
- אלכסנדר פריזר, ת' וי' בן-טולילה (תשס"ח). מילה בשעתה זהב מעלתה: הפתגם הספרדי יהודי בצפון מרוקו, ירושלים: מכון בן צבי.
- בונים, ד"מ (תשס"ה). כתב כסמל זהות דתית-לאומית: על התפתחות כתיבת הג'ודזמו. פעמים 101-102, עמ' 111-171.
- בר-אשר, מ' (תשס"ג). "בחינות בחקר לשונות היהודים וספרויותיהם", פעמים 93, עמ' 77-89.
- גאון, מ"ד (תשכ"ה). העתונות בלאדינו: ביבליוגרפיה, ירושלים: מכון בן צבי ובית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.
- הלד, מ' (תשס"ט). בואי, אספר לך/בין, טי קונטארי: עיון רב-תחומי בסיפורים אישיים של מספרות עממיות דוברות ספרדית-יהודית (לאדינו), ירושלים: מכון בן צבי.
- הלד, מ' (תשס"ח). "מערכת היחסים בין העברית החדשה לבין המרכיב העברי בלשון היהודית כפי שהיא מתגלמת בישראל בזמננו בשיח ספרדי-יהודי", בתוך: א' ממן, ש' פסברג וי' ברויאר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, ירושלים: מוסד ביאליק, כרך ג', עמ' 304-319.
- הלד, מ' (1995). משמעות התחייה ביצירה שבכתב בג'ודיזמו המתרחשת כיום בישראל, עבודת מאסטר, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- חזן-רוקם, ג' (תשמ"ג). "הפתגם כמפתח למורכבות עלילתית", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור ז, עמ' שס"ז-שס"ח.
- מורג, ש' (תשנ"ב). "המלים העבריות בלשונות היהודים: מספר היבטים כלליים", מקדם ומים ה', עמ' 101-114.
- נורה, פ' (1993). "בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום", תרגמה מצרפתית ר' ספיבק. מאזניים 45, עמ' 5-19.
- שורצולד, א' (1993). "הרכיב העברי בספרדית-היהודית כתלוי ז'אנר", אפריון 29, עמ' 34-41.
- שורצולד, א' (1992). "דימויים עבריים בצירופים ובניבים של הספרדית היהודית", מקדם ומים ה', עמ' 1-17.
- שורצולד, א' (תש"ן). "המלים העבריות בעיתונות הספרדית-היהודית ביוון", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, עמ' 205-212.
- שורצולד, א' (תשמ"ב). "שילובן של המלים העבריות בספרדית-היהודית: מקורן ההיסטורי ודרכי התמזגותן", דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, עמ' 63-67.
- Bunis, D.M. (2005). "A theory of Hebrew-based fusion lexemes in Jewish languages as illustrated by animate nouns in Judezmo and Yiddish", *Mediterranean Language Review* 16, pp. 1-115.

- Bunis, D.M. (1993). *A Lexicon of the Hebrew and Aramaic Elements in Modern Judezmo*, Jerusalem: Magnes Press.
- Bunis, D.M. (1993). "The earliest Judezmo newspapers: Sociolinguistic reflections", *Mediterranean Language Review* 6-7, pp. 5-66.
- Bunis, D.M. (1988). "The dialect of the old *yīšuv* Sephardic community in Jerusalem: A preliminary linguistic analysis", In: M. Bar-Asher (ed.), *Studies in Jewish Languages*, Jerusalem: Misgav Yerushalayim, pp. 1-40.
- Bunis D.M. (1981). *A Phonological and Morphological Analysis of the Hebrew and Aramaic Component of Modern Judezmo*, Ph.D. dissertation, Columbia University.
- Crews, C.M. (1962). "The vulgar pronunciation of Hebrew in the Judeo-Spanish of Salonica", *Journal of Jewish Studies* 13, pp. 83-95.
- Quintana Rodríguez, A. (1999). "Proceso de recastellanización del judesmo", In: J. Taragona Borrás & A. Saenz-Badillos (eds.), *Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century II*. Leiden, Boston & Köln: Brill, pp. 593-602.

נספח: רשימת הרכיבים העבריים בגיליון Aki Yerushalayim הנדון במאמר¹⁴

שמות

1. אביונים evyonim, 2, [ב' 12]; 2. אביחי Avihay (שם הקרן), 1; 3. אדר Adar, 3,
- [ב' 56]; 4. אהבת שלום Ahavat Shalom (קהילת יוצאי רודוס בני-יורק), 1; 5. איכה
- Eha, 2, [ב' 155]; 6. אל מלא רחמים El Male Rahamim, 1; 7. אלול [dia/mez de]
- Elul, 2, [ב' 186]; 8. אמונה emuna, 3, [ב' 220]; 9. אנוסים anusim, 9, [ב' 244];¹⁵
10. אפילו afilu, 2, [ב' 253]; 11. ארון הקודש aron akodesh, 1, [ב' 292];
12. אשכנזי eshkenazi, 1, [ב' 306]; 12. א. אשכנזים eshkenazim / eshkenazis, 3, [ב' 306]
13. בית אבות Bet Avot, 24, 14. בית החיים bedahem, 2, [ב' 451], 14. א. בתי
- החיים bedahemes, 7, [ב' 530]; 15. בית התפוצות (מוזיאון בתל אביב) Bet
- Atefutsot, 1, 16. בית מדרש Bet Midrash, 3, [ב' 456]; 17. בני ברית (שם התנועה)
- Benei Brit, 1, 18. בעזרת השם / ב"ה B"H / beezrat 'hashem, 2, [ב' 651];
19. ברכה beraha, 1, [ב' 733]; 19. א. ברכות berahot, 1, [ב' 733]; 20. בשלח be-shalah,
21. גואל Goel, 1, [ב' 826]; 22. גוי goy, 2, [ב' 834]; 22. א. גוים

¹⁴ לאחר כל רכיב עברי מופיעים תעתיקו בכתב-העת ומספר היקרויותיו בגיליון. במקרה של ערכים שהופיעו בלקסיקון המרכיב העברי והארמי בג'ודיזמו מאת דוד בוניס, דבר המעיד על תיעודם בשימוש בשה"י המסורתית, יצוין מספרם שם ברשימה שלהלן בסוגריים מרובעים.

¹⁵ לפי בוניס השימוש בכינוי זה הוא מאוחר – מחצית המאה העשרים – ואילו קודם לכן תועד רק השימוש בתואר אנוס לציון אדם שדבר מה נאסר עליו.

;[1291] va-yishlah, 2, [ב' 1291]; וישלח; geniza, 2, [ב' 897]; 23. גניזה; goyim, 1, [ב' 834]; 24. זמן, zaman, 1, [ב' 1383]; 25. חזן, hazan, 3, [ב' 1474]; 26. חכם (רב), haham, 3, [ב' 1527]; 27. חסיד, hasid, 1, [ב' 1612]; 28. חסד ואמת Hesed ve Emet (קהילת יוצאי קאסטוריה בניו-יורק), 1, [ב' 1688]; 29. ט"ו בשבט Tu Bishvat, 1, [ב' 1688]; 30. טבת, Tebet, 2, [ב' 1679]; 31. יום טוב Yom Tov, 1, [ב' 1774]; 32. יידישה yidisha, 1, [ב' 1022]; 33. ישוב, ishuv, 2, [ב' 1871]; 34. ישיבות yeshivot, 1, [ב' 1878]; 35. כבוד Kabod / kavod, 2, [ב' 901]; 36. כפור [Dia de] Kipur, 1, [ב' 2027]; 37. כפרה kapara, 1, [ב' 2040]; 38. כשר kasher, 4, [ב' 2057]; 38.א. Kasherear; 39. מגילה [de Ester / de Purim] Megila, 9, [ב' 2236]; 40. מגני דוד Magen-davides, 1, [ב' 2242]; 41. מדידה medida, 1, [ב' 2250]; 42. מדינה Medina, 1, [ב' 2254]; 43. מדרש midrash, 1, [ב' 2254]; 44. מוכתר muhtar, 2, [ב' 2340]; 45. מורשים murshim, 1, [ב' 2322]; 46. מזל mazal, 3, [ב' 2340]; 47. מזמר mezamer, 1, [ב' 2345]; 48.א. מזמרים mezamerikos, 1, [ב' 2345]; 49. מלשינים malsinandos, 1, [ב' 2506]; 50. מעשה maase, 2, [ב' 2610]; 51. מצווה mitsva, 3, [ב' 2460]; 52.א. מצוות Mitsvah zol, 1, [ב' 2345]; 53.א. מצוות mitsvot, 1, [ב' 2460]; 52.א. מצויאות metsiut, 1, [ב' 2649]; 53.א. מקוה mikve, 1, [ב' 2667]; 54. משיח Mashiah, 2, [ב' 2720]; 55.א. נס nes, 1, [ב' 2780]; 55.א. נסים nisim, 1, [ב' 2780]; 56. סדר seder, 1, [ב' 2935]; 57. סנהדרין Sanhedrin, 1, [ב' 2995]; 58. סעודה [de purim] seuda, 9, [ב' 3000]; 59. ספר תורה Sefer Tora, 1, [ב' 3024]; 60. עדלידע Adloyada, 1, [ב' 3053]; 61. עליה aliya, 9, [ב' 3142]; 62.א. עניים aniyim, 2, [ב' 3184]; 63. עץ חיים Etz Hayim (בית כנסת בירושלים), 2, [ב' 3280]; 64.א. פורים Purim, 32, [ב' 3280]; 65. פיוט piyut, 1, [ב' 3296]; 65.א. פיוטים piyutim, 1, [ב' 3296]; 66. פסח Pesah, 1, [ב' 3327]; 67. פרוכת parahet, 1, [ב' 3344]; 68. פרשה perasha, 2, [ב' 3356]; 69. צדקה sedaka, 3, [ב' 3402]; 70. קב"ה kb"h, 1, [ב' 3464]; 71. קבליסטיקה kabalistika, 1, [ב' 3464]; 71.א. קבליסטיקאס kabalistikas (קבליים), 1, [ב' 3464]; 72. קדימה Kadima (תנועה יהודית בסלוניקי), 2, [ב' 3483]; 73. קהילה keila, 1, [ב' 3483]; 74. קהל kal, 7, [ב' 3487]; 74.א. קהלים kales, 10, [ב' 3487]; 75. קהל שלום Kal Shalom (בית כנסת באיזמיר), 2, [ב' 3487]; 76. קהל חברה Kal Hevra (בית כנסת באיזמיר), 2, [ב' 3487]; 77. קול ישראל Kol Israel, 1, [ב' 3594]; 78. קרן קימת לישראל Keren Kayemet LeIsrael, 1, [ב' 3594]; 79. ראש השנה Rosh Ashana / Rosh-a-Shana, 1, [ב' 3594]; 80. ראש חודש Rosh Hodesh, 1, [ב' 3594]; 81.א. רבינו rabi, 5, [ב' 3604]; 81.א. רב Rav, 1, [ב' 3611]; 82.א. רבנים rabino, 8, [ב' 3611]; 81.ב. רבנים rabinos, 1, [ב' 3611]; 82.א. שארית ישראל Shearith Israel (בית כנסת בניו-יורק), 3, [ב' 3748]; 83. שבת Shabat, 7, [ב' 3748]; 83.א. שבת איכה Shabat Eha, 2, [ב' 3760]; 84. שבתאי sabetaista, 1, [ב' 3760]; 84.א. שבתאים sabetaiastas / sabetaiastos, 9, [ב' 3870]; 85. שואה Shoa, 4, [ב' 3870]; 86. שלום Shalom (אירגון יהודי בסופיה, בולגריה), 2, [ב' 3870]; 87. שלחן ערוך Shulhan Aruh, 1, [ב' 3870]; 88. שמחה

simha, 3, [ב' 3909]; 89. שמש shamash, 2, [ב' 3934]; 90. שקלים Shekalim, 1, [ב' 3970 – בצורת יחיד בלבד]; 91. תיבה teva, 1, [ב' 4047]; 92. תשעה באב Tisha be-Av, 4, [ב' 4130].

שמות אישים

(לא כולל שמות הכותבים בגיליון למעט כאשר נזכרו כחלק מתוכן המאמרים)

1. אבנר פרץ Avner Perez, 4; 2. אברהם Avram (שם פרטי), 3, [ב' 28]; 2.א. אברהם Avra'ham, (דמות מקראית), 3; 2.ב. אברהם אבינו Avraam Avinu, 1, [ב' 29]; 2.ג. אברהם טולדו Avraam Toledo, 7; 2.ד. אברהם צדיקאריי Avram / Avraam, 7; 2.ה. א.ב. יהושע A.B. Yehoshua, 3. אסתר Ester (דמות מקראית), 1, [ב' 259]; 4. אשר (דמות מקראית) Asher, 1; 4.א. אשר לוי Asher Levi, 1; 5. בן ציון נחמיאס Ben Sion Nahmias, 2; 6. בן גוריון Ben Gurion (כחלק משם האוניברסיטה), 2; 7. גד Gad (דמות מקראית), 2; 8. דב נוי Dov Noy, 1; 9. דגנית דדו Dganit Daddo, 1; 10. דוד David (שם פרטי), 17, [ב' 949]; 10.א. דוד בן נאים David Benaim, 1; 10.ב. דוד ברוקאס David Barokas, 1; 11. דינה אלעזר Dina Elazar, 1; 12. דן Dan (דמות מקראית), 1, [ב' 992]; 12.א. דן בן-עמוס Dan Ben-Amos, 1; 13. המן Aman (דמות מקראית), 1, [ב' 1141]; 14. הרצל Herzl, 1, [ב' 1141]; 15. הרמב"ם Arambam, 1, [ב' 1202]; 16. זבולון Zevulun (דמות מקראית), 2; 17. חיים אבולעפיה Haim Abulafia, 9; 18. יהודה בורלא Yehuda Burla, 1; 19. יהודה לוי טובה Yeuda Levi Tova, 2; 20. יוסף Yosef (דמות מקראית), 16, [ב' 1786]; 20.א. יוסף הצדיק Yosef ATsadik, 5, [ב' 1786]; 20.ב. יוסף הנשיא Yosef Nasi, 1; 20.ג. יוסף גבאי Yosef Gabbay, 1; 21. יעקב Yaakov (דמות מקראית), 6, [ב' 1829]; 21.א. יעקב בירב Yaakov Beirav, 1; 22. יששכר Isahar (דמות מקראית), 1; 23. כבודה Kevoda (דמות נשית בספרו של אברהם טולדו), 2; 24. יצחק בן צבי Yitzhak Ben Zvi, 1; 25. ירון בן-נאה Yaron Ben-Nae, 1; 26. לוי Levi (דמות מקראית), 2, [ב' 2108]; 27. מזל טוב Mazal Tov (דמות נשית בספרו של אברהם טולדו), 3; 28. מרדכי Mordehay (דמות מקראית), 2, [ב' 2686]; 28.א. מרדכי ארבל Mordehay Arbel, 1; 29. משה אטיאש Moshe Atias, 1; 29.א. משה אלמושנינו Moshe Almosnino, 1; 29.ב. משה בן דהן Moshe Bendahan, 1; 29.ג. משה בן מימון Moshe ben Maimon, 1; 29.ד. משה דוד גאון Moshe David Gaon (כחלק משם המרכז לחקר הלאדינו), 2; 29.ה. משה שאול Moshe Shaul, 1; 30. נחום איש גמזו Nahum ish Gam Zo, 5; 31. נמרוד Nimrod, (דמות מקראית); 32. נסים רופא Nisim Rofe, 1; 33. עודד אבישר Oded Avisar, 1; 34. ראובן Reuven (דמות מקראית), 1; 35. רוני ארניה Roni Aranya, 8; 36. רות שאול Ruth Shaul, 2; 37. רחמים סאקו Rahamim Sako, 1; 38. רחל Rahel (שם פרטי), 1, [ב' 3661]; 39. רפאל מיוחס Refael Meyuhass, 1; 40. שבתאי צבי Shabetay Zvi, 2, [ב' 3760]; 41. שמואל רפאל Shmuel Refael, 1; 42. שמעון Shimon (דמות מקראית), 1; 43. שלמה

מלכי Shlomo Malki, 1; 44. שרה Sara (דמות מקראית); 44.א. שרה Sara (שם פרטי), 6, [ב' 3979]; 44.ב. שרה קדוש Sara Kadosh, 1; 45. תמר אלכסנדר Tamar Alexander, 1; 45.א. תמר טרבלוס Tamar Tarablus, 1; 47. תרח Terah (דמות מקראית), 1.

שמות מקומות ונגזרותיהם

1. ארץ ישראל Erets/z Israel, 8, [ב' 300]; 2. גליל Galilea, 3; 3. חברון Hevron, 2; 4. חיפה Haifa, 2; 5. טבריה Tiveria/s, 30; 6. יהודה Yeuda (מחוז בארץ ישראל), 1; 7. ירושלים Yerushalayim, 19, [ב' 1861]; 8. ירושלים Yerushalayim, 4, [ב' 1861]; 9. ישראל Isreal, 19, [ב' 1887]; 9.א. ישראלי Israeli, 4, [ב' 1887]; 9.ב. ישראלים Israelis, 1; 10. מעלה אדומים Maale Adumim, 2, 11. נחלת ציון Nahalat Tsion (שכונה בירושלים), 1; 12. ספרד Sefarad, 15, [ב' 3018]; 12.א. ספרדי Sefaradi/sefardi, 43, [ב' 3019]; 12.ב. ספרדים sefaradis, 31, [ב' 3019]; 12.ג. ספרדי-אשכנזי sefaradi-eshkenazi, 1; 13. עכו Ako, 1; 14. פתח תקווה Petah Tikva, 1; 15. צפת Safed, 3, [ב' 3450]; 16. קרית מטלון Kiryat Matalon, 1; 17. ראשון לציון Rishon LeTsion, 1; 18. תל אביב Tel Aviv, 1.

שמות ספרים

1. אקי ירושלים Aki Yerushalayim (שם כתב-העת), 17; 2. דעת לנבון Daat le-Navon, 2; 3. הנהגת החיים An'hagat ha'Haim, 1; 4. זמרת הארץ Zimrat ha'Aretz, 1; 5. ירמיהו Yirmiyahu, 1; 6. מעם לועז Meam Loez, 4, [ב' 2599]; 7. ספרד SEFARAD (כתב-עת), 2; 8. ספר טבריה Sefer Tverya, 1; 9. עץ החיים Etz ha'Hayim, 2; 10. קלסתר קול וטרוף (מופיע באותיות עבריות בלבד בלוויית התרגום לס"י CARA, BOZ I LOCURA), 1.

ביטויים וחילופי צופן

1. אליהו הנביא זכור לטוב Eliya'hu ha-navi zahur le-tov, 1, [ב' 194]; 2. את השמים והארץ Et 'ha-shamayim v'ha-arets, 1, [ב' 3918]; 3. את כל הבהמות ואת כל התנינים Et kol 'ha-be'hemot ve-et kol ha-taninim, 1; 4. ארור המן Arur Aman, 1; 5. בני אנוסים bene anusim, 3; 6. ברוך מרדכי Baruh Merdehay, 1; 7. ברקיע השמיים Birkia 'ha-shamayim, 1; 8. גם זו לטוב gam zu le-tov, 2, [ב' 884]; 9. וגם את הרקיע Ve-gam et 'ha-rakia, 1; 10. ועשב ועץ ve-esev va-ets, 1; 11. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו Hodu l'Adonai ki tov ki leolam hasdo, 1, [ב' 1064]; 12. המן הרשע Aman ha'rasha, 1, [ב' 1142]; 13. יש ממון יש כבוד Yesh mamon yesh kavod, 1, [ב' 2511]; 14. מי כמוך Mi Kamoha, 2, [ב' 2414]; 15. משנה מקום משנה מזל Meshane makom meshane mazal, 1; 16. ראש חודש אדר Rosh Hodesh Adar, 1, [ב' 3598].